

ців історії східних слов'ян" – констатував бюлетень істориків та мовознавців Чернівецького університету румунського періоду "Cordul Cosminului", відгукуючись на смерть українського вченого. Завершальний абзац некрологічної замітки, підписаної І. Корфусом, подаємо повністю: "Описуючи історію свого народу у бурхливу епоху прагнень політичної та національної боротьби українців, Грушевський намагався у будь-якій праці, і за будь-якої нагоди повернути із забуття минулого життя та історію української нації. Та було природним його падіння на терен суб'єктивізму. Не буде помилкою твердження, що завдяки численним своїм роботам, широкому горизонту пояснення подій, пошуку можливостей висвітлення найтемніших кутків з подій минулого, що хвилювали український люд, Грушевський підтвердив свій титул історика, що вийшов поза межі свого народу" [5, с. 179, 180].

Перебільшенням, на нашу думку, а можливо й українофільським рудиментом є надмірна прив'язка народницької парадигми, сповідуваної Грушевським-істориком, до тези про історичну бездержавність українського народу. Внаслідок трактування "народництва" історика виключно у камерно-національній площині він постає таким собі – сам із себе – народником. Натомість варто брати до уваги, що М. Грушевський як історик формувався на тлі сильної у Росії традиції соціально-економічних досліджень (П. Виноградов, М. Ковалевський, М. Карєєв, І. Лучицький та ін.). Її представники були схильні до економіко-статистичних, а відтак і до історичних узагальнень у душі соціології. Поряд із політично-династичною історією ретельніше досліджувалися глибинні й тривалі у часі процеси соціально-економічного та соціокультурного життя у Європі. Можливості соціально-економічного бачення історії жваво обговорювали Д. Багалій, П. Ардашев, В. Бузескул [4; 8]. У Київському університеті соціально-економічний напрям апробувався на західноєвропейській (І. Лучицький) та російській (М. Довнар-Запольський) історичній тематиці.

Діяльність М. Грушевського у науці виходить за межі власне його історичного фаху. Учений володів надпредметною рефлексією у галузі гуманітарних наук, мав видатні організаційні здібності, що яскраво виявилися у головній справі, якій він був вірний усе життя – фундації української науки. У діяльність української інтелігенції і передусім учених М. Грушевський вносив дефіцитні для цих категорій елементи організаційності й організова-

ності. Користуючись однією з періодизацій історії європейської науки, згідно з якою в ній виокремлюють *героїчний* (XVI–XVII ст.), *академічний* (XVIII–XII) і *масово-бюрократичний* (XX ст.) періоди, не буде перебільшенням твердити, що український науковий рух межі XIX–XX ст. мав завдяки невинній діяльності М. Грушевському ознаки всіх зазначених історичних періодів. Учений, безумовно, прискорив український науковий рух й одночасно спресував його окремі періоди. Підтвердженням цьому є чисельні свідчення сучасників. "Грушевський – незвично велика індивідуальність на бідному на індивідуальності українському ґрунті. Це відчував кожний, тим пояснюється той великий авторитет, яким користувався Грушевський на полі науки і в справах української культури" [7, с. 481].

Завдяки М. Грушевському український науковий рух одержав вагомий організаційний ресурс, галузеводисциплінарну розмаїтість, вийшов за межі етнографічно трактованого українознавства, оскільки в обох наукових товариствах діяли секції і наукові комісії з природничих галузей знання. Наукові секції НТШ й УНТ були організовані і діяли разом із комісіями в алгоритмі сучасних академічних науково-дослідних інститутів.

З огляду викладеного, на нашу думку, важливим завданням подальших студій у галузі грушевськознавства є осмислення діяльності вченого у термінах соціології науки, наукознавства, психології наукової творчості, що дасть можливість ширше відтворити той резонанс, який він мав у науковому світі за життя

1. Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість // Грушевський Михайло. Листи до Кирила Студинського (1894–1932). – Л.; Нью-Йорк. – 1998. 2. Листування Михайла Грушевського / Ред. Л. Виняр. – К.; Нью-Йорк, 2006. – Т. 3. 3. Михайло Грушевський. – К., 1998. 4. М'яков Г.П. Научное сообщество в исторической науке: опыт "русской исторической школы". – Казань, 2000. 5. Піддубний І. Про видатні особистості Буковини та України // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : 36. наук. наук. ст. – Чернівці, 2000. 6. Романів О. Олександр Барвінський і Наукове товариство ім. Шевченка // Мат. конф., присвяч. 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. – Львів, 14 травня 1997. – Л., 2001. 7. Сімонович В. Велика індивідуальність / Праці : У 2 т. – Чернівці, 2005. – Т. 2. 8. Стельмах С.П. Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початок XX століття). – К., 2005. 9. Томашівський С. Під колесами історії. – Берлін, 1922. 10. Франко І. Лист до Б. Грінченка // Збір. тв. : У 50 т. – К., 1986. – Т. 50. 11. Хроніка Українського наукового товариства за 1913 рік // Україна. – 1914. – Кн. 2.

Надійшла до редколегії 16.01.06

Т. Кавун, асп.

СУЧАСНИЙ ЕТАП ІСТОРІОГРАФІЇ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УСРР

Розкрито сучасний етап історіографії політики національних меншин в УСРР. Висвітлено умови, у яких проходило дослідження даного періоду та подано коротку характеристику праць авторів, які з'явилися на сучасному етапі дослідження.

This article is about the modern stage to historiography of the politics of korenizatsiya of the national minorities in Ukrainian SSR. The author shows the conditions, in which passed study of this period and gives short feature of the research works of the authors, which appeared on modern stage of the study.

Сучасний етап в історії вітчизняної історичної науки пов'язаний з тими кардинальними змінами, що відбулися на початку 1990-х рр. Після розпаду СРСР й утворення незалежної Української держави вчені отримали можливість для об'єктивного відтворення історії.

Припинився, здійснюваний раніше радянською владою, процес уніфікації історичної науки. Вона позбавилася догматизму, некомпетентного втручання адміністративно-командної системи, звільнилася від виконання функцій коментування, пропаганди й "обґрунтування" прийнятих радянсько-комуністичною владою рішень, покінчила з внутрішньою замкнутістю і стала на шлях свого відродження, дійсного, а не декларованого, як

було до цього, розвитку. Усе це зумовило розкутість історичної думки і наукове переосмислення попередніх історичних знань. У суспільстві і в історичній науці нарізла необхідність відмовитися від звичних поглядів "стосовно різних українських епох, їхніх тематичних і концептуальних парадигм, філософських і ідеологічних понять, цілей параметрів, стратегій і притаманих ним міфів [78, с. 124]. У зв'язку із цим розпочався інтенсивний процес переосмислення історії 1920–1930-х рр. у контексті перебування тогочасної України в системі економічних, політичних і культурних відносин тоталітарного суспільства.

© Т. Кавун, 2007

Отже, в умовах незалежності України історики відійшли від панівних у радянській історичній науці концепцій і традицій у висвітленні історичного минулого України радянської доби, припинили пошук гуманно-демократичної соціалістичної альтернативи сталінізму, що було характерно для періоду горбачовської перебудови. Вони поверталися до істини як наукового орієнтиру і мети історичного пізнання. Підтвердженням цього стали статті українських науковців В. Смоля, С. Кульчицького, О. Ресента та інших, у яких вони ділилися своїми роздумами щодо долі історичної науки в Україні і суспільного статусу істориків [43; 73; 80].

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки радикально змінилася методологія історичного пошуку. Автори прагнуть пояснити радянське минуле, включаючи 1920–1930-ті рр., не на основі відданості комуністичній доктрині, а, виходячи із самих історичних реалій. Дослідники переконані, що в історіографії радянського суспільства необхідно використовувати діалог та позитивні знання, нагромаджені в межах кожного із наукових напрямів, кожної концепції. По суті, науковці ідуть шляхом синтезу методологічних підходів у дослідженні суперечливих і складних суспільних явищ радянської доби, включаючи і питання коренізації національних меншин.

Розвитку сучасної вітчизняної історіографії сприяють: небачений у радянські часи широкий доступ істориків до архівів, ліквідація різних спецсховищ, нові можливості у використанні найрізноманітніших документів, включаючи матеріали органів безпеки і слідства, без яких, як відомо, сьогодні неможливо відтворити повну й об'єктивну картину як політичної, соціально-економічної так і культурно-освітньої історії України 1920–1930-х рр. Цілу низку документів, присвячених національним відносинам, які довгий час зберігалися в архіві СБУ і не були відомі дослідникам, опублікували Ю. Шаповал, В. Пристайко і В. Золотарьов у книзі "ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи" [87]. Ці матеріали розкривають ставлення Сталіна до коренізації, українського сепаратизму, розвитку національної культури тощо. Документи, уміщені у книзі, показують форми і методи боротьби з "націоналізмом" та антисоюзними настроями. Введення до наукового обігу нових документів і матеріалів, які без прикрас показують реальності політики коренізації національних меншин в УСРР у 1920–1930-ті рр., значно прискорює переосмислення усталених раніше уявлень, дає можливість розкрити всю суперечливість процесу утворення СРСР, настрої інтелігенції, селян, робітників України щодо взаємовідносин із "центром" та "економічної співпраці" з ним.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки процес переосмислення минулого, включаючи історію України 1920–1930-х рр., у значній мірі каталізується публікацією в українських виданнях досліджень зарубіжних істориків, а також активною співпрацею українських дослідників зі своїми колегами за кордоном. Воно проявляється у найрізноманітніших формах: спільних конференціях і симпозиумах, виданнях, розробках окремих проблем тощо. Публікація в Україні зарубіжних досліджень сприятливо позначається на розвитку української історичної науки. Вона дає змогу оперативної познайомитися з оригінальними поглядами на українське минуле, веде до інтеграції наукового пошуку.

Позитивно позначилося на переосмисленні історії УСРР 1920–1930-х рр., у тому числі і політики коренізації національних меншин, звернення на початку 1990-х рр. вітчизняних істориків, суспільствознавців до вивчення феномена радянського тоталітаризму, визначення умов його виникнення, суті, еволюції, характерних рис і глибоких наслідків в усіх сферах життя суспільства, включа-

ючи національні відносини, сферу культури [1; 46]. Значний внесок у розробку цього питання зробили В. Даниленко, С. Кульчицький, Ю. Шаповал та ін. На основі широкого конкретно-історичного матеріалу вони висвітлили різні аспекти прояву тоталітаризму в Україні 1920–1930-х рр., здійснили певний вплив на наукове розуміння тоталітаризму в Україні, усвідомлення сталінщини через українську соціально-економічну і політичну дійсність. Розглядаючи тоталітаризм у "національному українському розрізі", автори доходять слушних висновків й узагальнень про те, що в Україні відбулися практично всі загальновідомі риси сталінізму. А в умовах створеної ним же самим централізації та унітарності сталінізм неминуче набрав загальних для всієї країни особливостей і рис, властивих, звісно, кожному його варіантові на "регіональному рівні". З'ясовуючи суть, еволюцію, конкретну практику і наслідки сталінського тоталітаризму в Україні, вітчизняні вчені опираються на позитивні здобутки зарубіжних дослідників, які розпочали вивчення явищ тоталітаризму, включаючи і його радянський різновид, значно раніше.

Історіографічні дослідження, які так чи інакше примикають до обраної теми і певним чином позначилися на її розробці, досить різноманітні за своєю тематикою і змістом. Першу групу становлять сучасні узагальнюючі історіографічні видання з історії України та історіографічні праці, які розкривають стан вивчення української історії 1920–1930-х рр. Насамперед, варто назвати перший із часів проголошення незалежності України навчальний посібник з історіографії історії України, авторами якого є В. Коцур та А. Коцур [35]. У ньому висвітлено місце і роль історичної науки в тоталітарному суспільстві, особливості її функціонування в часи сталінізму.

Вдала спроба сучасного узагальнення історіографічного процесу зроблена в посібнику Я. Калакури [30]. З урахуванням досягнутого в роки "перебудови" історики України В. Коцур, С. Водотика та інші продовжують досліджувати негативний вплив культу особи Сталіна й усієї системи сталінізму на формування історичних знань у республіці, переосмислюють процес становлення та діяльності академічних установ історичного профілю 1920-х рр. [13; 36]. Сучасними оцінками в підведенні підсумків і новими підходами до визначення перспектив історичної науки в Україні позначені матеріали Всеукраїнської наукової конференції, що відбулася в Харкові у листопаді 1995 р. [29]. Ці та інші узагальнюючі історіографічні праці дають своєрідні орієнтири історикам та історіографам і покликані здійснити зважену і неупереджену оцінку нагромаджених знань з різних питань історії України, включаючи і розробку історії УСРР у 1920–1930-ті рр.

Другу групу історіографічних розвідок, які примикають до обраної теми, становлять праці, присвячені дослідженню діяльності вітчизняних наукових етнографічних установ у 1920-ті рр., розвитку української етнології та історіографії національних меншин в Україні, історіографії українізації та українського національного відродження 1920-х рр. Насамперед, це розвідки О. Антипова, В. Борисенко, І. Ващенко, Н. Зіневич, В. Міхєєва, М. Парахіної, О. Рафальського, Г. Скрипник, О. Юркової та ін. [2; 8; 11; 12; 26; 53; 69; 72; 79; 89]. Аналіз зазначених праць дозволяє виділити такі особливості. По-перше, у них розглядаються досягнення етнологічної науки в широкому історичному і тематичному контексті.

По-друге, історіографія національних меншин України охоплює всі сфери життя та діяльності впродовж багатьох десятиків років, тому питання коренізації національних меншин УСРР 1920-х – початку 1930-х рр. в зазначених виданнях є лише предметом побіжного аналізу. Зокрема, у монографії О. Рафальського проаналізовано й

узагальнено процес нагромадження історичних знань про національні меншини України у ХХ ст. [72].

До третьої групи історіографічних праць, пов'язаних з обраною темою, належать ті чи інші розвідки, у яких проаналізовано стан вивчення національних меншин у радянській Україні у 1920–1930-ті рр., здійснення політики українізації.

В умовах незалежності України підготовлено низку статей, монографічних досліджень, захищено чимало докторських і близько 40 кандидатських дисертацій, присвячених різним аспектам історії національних меншин, включаючи 1920–1930-ті рр. У них містяться відповідні історіографічні огляди. Однак, по-перше, вони обмежені за обсягом і не дають глибокої і повноцінної історіографічної картини здійснення політики коренізації національних меншин в УСРР та її наслідків у 1920–1930-ті рр. По-друге, так як більшість робіт присвячено окремим національним меншинам, зокрема полякам, німцям, болгарам, євреям, грекам, молдаванам, угорцям, то й історіографічні огляди включають лише літературу з історії цих національних груп [10; 22; 31; 41; 49; 51]. Разом з тим з'явилися і перші історіографічні праці, які підсумовують стан вивчення окремих національних меншин. Зокрема, дисертаційна робота І. Ващенка висвітлює стан вивчення історії польської національної меншини УСРР 1920–1930-х рр. [10]. У ній розкрито еволюцію історіографії суспільно-політичного та культурно-освітнього розвитку поляків УСРР 1920–1930-х рр., з'ясовано основні етапи, тенденції і напрями дослідження цього питання, показано стан вивчення в історичній літературі феномена "радянської Мархлевщини", обставин виникнення згаданого національного району на гребені політики коренізації і причини його ліквідації, систематизовано історіографічний доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань періодизації й перебігу політичних репресій проти польської національної меншини УСРР міжвоєнної доби, обґрунтовано практичні рекомендації щодо напрямів подальших досліджень історії поляків радянської України 1920–1930-х рр. А в дисертаційному дослідженні Н. Зінкевич [26] визначаються закономірності розвитку історіографії циганського етносу в контексті різних галузей науки та появи сучасних міждисциплінарних студій, здійснюється аналіз специфіки джерельної бази циганознавства в Україні, розглядається український фольклор як джерело вивчення українсько-циганських міжетнічних взаємин, розкриваються в історіографічному аспекті основні етнічні соціально-політичні та культурні (у т. ч. мовні) тенденції, проблеми самоідентифікації циганської національної меншини в Україні, процеси етнічної маргіналізації...

По-третє, основну увагу в зазначених дослідженнях приділено висвітленню історіографії освіти національних меншин [4; 5; 50; 61; 62; 66; 82; 83], а нагромадження знань з інших аспектів політики коренізації узагальнено значно менше.

По-четверте, у роботах з історіографії українізації аналізується той масив літератури, яка висвітлює суперечливий процес самої українізації [6; 9], а публікації, що торкаються становища національних меншин УСРР в умовах політики коренізації залучаються авторами лише частково.

Разом з тим історіографічні розвідки створюють необхідні передумови для підготовки узагальнюючої історіографічної праці з історії коренізації національних меншин.

Усю літературу з історії коренізації національних меншин в УСРР, що вийшла за роки незалежності України, умовно можна поділити на декілька груп.

Першу групу становлять праці, присвячені історії України в цілому та історії УСРР в 1920–1930-ті рр. Сю-

ди належить і велика кількість підручників для вищої школи, що вийшли в Україні [7; 27; 28; 59 та ін.], а також одинадцятий том [44] п'ятнадцятитомного видання з історії України, підготовлений С. Кульчицьким і виданий інститутом історії України НАН України в серії "Україна крізь віки". У відповідних розділах зазначених видань здійснено спроби подати загальну картину запровадження та реалізації політики коренізації. Водночас узагальнюючий характер цих праць не передбачає детальної розробки всіх проблем й аспектів політики коренізації, що є цілком прийнятним і зрозумілим.

До другої групи належать загальні праці, присвячені етнонаціональним відносинам, праці з історії національних меншин в Україні в цілому або окремих національних меншин [3; 23; 24; 25; 40; 47; 54]. У зазначених працях проблеми національних меншин розглядаються впродовж великих історичних періодів. Дослідники, як правило, звертаються до широкого спектра політичних, правових, соціально-економічних і культурно-освітніх питань. Щодо політики коренізації, то цей аспект лише побіжно присутній у частині досліджень такого характеру. Так, наприклад, монографія "Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект" [54] розкриває характерні особливості політико-правового статусу різних етносів, законодавчої і нормативної бази, яка стосувалася національних меншин, простежує основні тенденції розвитку національних меншин у всіх сферах їх життєдіяльності протягом століття на території України.

Третю групу складають праці, присвячені національним меншинам у 1920–1930-ті рр., коли здійснювалася сама політика коренізації. За тематичною спрямованістю вони поділяються на дослідження, присвячені вивченню історії всіх (як загалом в УСРР, так і в окремих регіонах) або окремих національних меншин, а також роботи, у яких аналізуються лише ті чи інші аспекти їх життєдіяльності: освіта (шкільна, середня, вища), створення національних органів влади (сільрад), національних закладів культури тощо.

Першочергову увагу істориків привертають, як правило, найчисельніші національні меншини, зокрема, польська, німецька, болгарська, єврейська, грецька та ін.

Дослідженню історії в 1920–1930-ті рр. та здійсненню політики коренізації щодо поляків в УСРР присвячено цілу низку праць вітчизняних істориків. Так, тернопільський учений Г. Сторонський досліджує проблему створення та функціонування польських сільрад в УРСР 1920–1930-х рр., історію району ім. Ю. Мархлевського, репресії проти поляків у 1930-ті рр. тощо [81]. Аналогічні проблеми порушуються у публікаціях А. Кондрацького, фрагментарно – у розвідках Б. Чирка [34; 84; 85]. Історик-полоніст Т. Зарецька (Єременко), старший науковий співробітник Інституту історії України, практично синхронно зі своїми колегами продовжує досліджувати польську національну меншину України, зосереджуючи увагу на міжвоєнних 1920–1930-х рр. [18; 19; 20; 21]. Польська людність УРСР міжвоєнної доби була об'єктом вивчення у кандидатських дисертаціях О. Кала кури (1995) [31], І. Балуби (1997) [4], Л. Місінкевича (2000) [52].

Історія польської національної меншини українських земель ХІХ–ХХ ст., у тому числі й поляків УСРР міжвоєнної доби, упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. неодноразово розглядалася на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

До 80-річчя відомого історика-полоніста проф. П. Калениченка (1923–1983) Інститутом історії України було опубліковано збірник "Україна – Польща: історія і сучасність" (2003), у якому вміщено низку публікацій з різних аспектів суспільно-політичного та культурно-освітнього життя польської людності УСРР міжвоєнної доби [15; 74].

Л. Потапова у своїй статті досліджує процес утворення польських національних освітніх закладів в УСРР, їх діяльність в умовах здійснення політики коренізації по відношенню до польської національної меншини. Відзначаючи певні здобутки у цьому напрямі, авторка висвітлює і процес згортання політики коренізації, показує "чистки" польських освітніх закладів, установ культури, закриття національних шкіл, технікумів, ліквідацію інститутів, польських сільських рад [71].

Значно вужчу тему польської системи освіти, зокрема, створення польських шкіл та їх діяльність у м. Житомирі, на Поділлі досліджують Н. Сейко [76; 77] та О. Савчук [75]. Звертаючи увагу на педагогічні етносоціальні засади розвитку польського шкільництва, вони розкривають репресії 20–30-х рр. XX ст. по відношенню до вчителів польських шкіл, показують суперечливі процеси у польській шкільній освіті, неоднозначне ставлення партійно-державних органів до поляків-освітян. Прагнення сталінського керівництва згорнути політику коренізації, як зазначають автори, вилилося в репресивні заходи, до яких вдалася влада, особливо щодо польського населення і його інтелектуальної еліти – учительства.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки значно активніше досліджується історія коренізації німецької національної меншини в УСРР.

У 1990 р. І. Кулинич опублікував статтю, присвячену німецьким колоніям, у якій побіжно торкнувся питань, пов'язаних з розвитком освіти. І хоча хронологічно стаття охоплює кінець XVIII ст. – 1917 р., вона фактично засвідчила про відновлення інтересу українських дослідників до німецької проблематики [42]. Уже в 1994 р. Е. Зебольд-Пліська опублікувала статтю, присвячену німецьким колоніям у Причорномор'ї та Одесі [24], і продовжила вивчення цієї проблематики у своїй монографічній роботі [25]. Вона одна з перших у вітчизняній історіографії звернула увагу на проблему функціонування товариств для розвитку системи освіти у німців. С. Каченко звернувся до дослідження системи освіти і релігійної віри німецького населення Криму наприкінці XIX – на початку XX ст. [32]. Німецьким колоніям у Криму присвятив у 1995 р. свою розвідку Л. Дейнеко [16], а К. Лях у дисертаційному дослідженні зупинився на взаємодії культури німецькомовних колоністів півдня України з культурами інших етнічних груп у XIX – на початку XX ст. [48]. І. Кулинич та Н. Кривець підготували монографію з історії німецьких колоній в Україні [40]. У цій роботі, на відміну від попередніх, частково розглядаються питання коренізації німців, поряд з багатьма іншими проблемами висвітлюється становище німецької школи. Автори вперше ввели до наукового обігу значний пласт раніше невідомих матеріалів стосовно стану німецької освіти у 20–30-ті рр. XX ст. Н. Кривець висвітлює проблему діяльності державних органів серед німецького населення та питання національно-культурного життя німецької національної меншини у своїх наступних статтях [37; 38]. Р. Попович та Т. Троцюк зосередили свою увагу на висвітленні питання організації навчального процесу в німецьких школах на Волині в першій половині XX ст. [70].

Питанню коренізації греків та німців Донбасу присвячено статтю Л. Лихачової та К. Браги [45]. В. Нестеренко висвітлює процес політики коренізації німців Шепетівської округи. Він розповідає про масове виникнення німецьких рад, утворення національних районів, розвиток німецьких культосвітніх закладів. Не обійшов автор і питання адміністративного тиску радянського уряду на місцеве населення, соціальних чисток національних рад, репресивних заходів, закриття німецьких шкіл тощо [57]. На трагічну долю німецьких навчальних

закладів в умовах згортання коренізації акцентували увагу у своїй монографії Б. Євтух і Б. Чирко [86]. Відомості з історії німецької школи зустрічаються також у роботах Л. Якубової [90]. Заслужують на увагу праці С. Очеретянко [65; 66]. У своїй кандидатській дисертації вона вперше здійснила спробу комплексного дослідження розвитку німецької школи на Півдні України у 1920–1930-ті рр. Однак у дисертації, на жаль, відсутній матеріал щодо німецької школи Кримської АРСР. Водночас С. Очеретянко висвітлює проблему згортання німецької національної освіти, репресії серед освітян-німців [65]. У значно ширших хронологічних межах, з кінця XVIII ст. і до 1938 р., висвітлює систему освіти німців Півдня України І. Задерейчук [23]. Він розглянув зміни в системі німецької освіти на Півдні України в зазначений час, узагальнив процес виникнення й етапи розвитку та діяльності німецьких педучилищ, дав характеристику діяльності жіночих навчальних закладів, дослідив процес становлення й розвитку професійних навчальних закладів. Цілком зрозуміло, що в його дослідженні, яке охоплює майже сто п'ятдесят років, стану німецької освіти в умовах здійснення та згортання політики коренізації відведено незначне місце. Крім С. Очеретянко, І. Задерейчук, історію німецьких шкіл Півдня України частково досліджують у контексті тем дисертаційних робіт І. Миронова, В. Борисов [9; 51].

Таким чином, дослідники приділили певну увагу німецькій освіті, але на сьогоднішній день в історіографії ще не проведено комплексного узагальнюючого дослідження, присвяченого німецькій системі освіти в умовах коренізації.

Питання національно-культурного розвитку болгарської національної меншини у 1920-ті, 1930-ті рр. розкриваються у дисертації Н. Мельник [50]. Значною мірою здійсненню процесу коренізації болгарської національної меншини присвячені наукові розвідки В. Павленка [67; 68]. Автор висвітлює проблеми створення і функціонування національних районів, національних сільських рад і райвиконкомів та їх комплектацію національними кадрами, організацію судових органів влади, переведення всіх шкіл, інститутів, технікумів у компактному місці проживання болгар на болгарську мову навчання. Разом з тим автор показує дійсні наміри радянсько-партійного керівництва, які переслідувала політика коренізації. Проголошуючи гасло зближення націй, радянська влада у 1930-ті рр. почала русифікувати населення України, у тому числі і болгар, знищувати національні культури, а культурну самобутність болгар було зведено до кількох показових фольклорних ансамблів.

Увагу В. Орлянського, Н. Кротіка, В. Несторенка, В. Нікольського, О. Сучкова, М. Шестопала та інших привернула історія єврейської національної меншини у 1920–1930-ті рр. [39; 56; 58; 62; 63; 64; 88]. У своїх дослідженнях автори висвітили проблеми створення єврейських національних рад, єврейських національних шкіл, єврейської видавничої діяльності, культурного життя єврейського населення загалом у різних регіонах Української СРР. Так, дисертаційна робота О. Сучкової присвячена євреям Донбасу [82]. У ній з'ясовано особливості політики радянської влади щодо національних меншин у міжвоєнний період, проведено аналіз динаміки чисельності єврейського населення в регіоні, його розміщення, досліджено проблеми взаємовідносин євреїв з іншими національними групами та форми прояву антисемітизму, визначено масштаби та спрямованість репресивних дій щодо єврейського населення в регіоні, проаналізовано процеси культурного та релігійного життя євреїв краю. В. Доценко у своїй дисертаційній роботі [17] звернулася до питання єврейського громадсько-

го землеоблаштування в УСРР у 20–30-ті рр. ХХ ст., яке здійснювалося в місцях проживання єврейської національної меншини. У роботі йдеться про передумови, історичні обставини створення товариства із землеоблаштування єврейських трудящих, його етносоціальну базу, еволюцію партійно-державної політики щодо товариства у сфері соціально-економічної, переселенської і культурно-освітньої допомоги євреїв України.

Політика коренізації торкнулася і татарського населення. За досить невеликий проміжок часу були зроблені значні кроки у його духовному відродженні та активному національно-культурному будівництві. Саме про це йдеться у статті В. Яремчука та В. Безверхова [91], дисертаційній роботі Г. Кондратюка [33], деяких інших публікаціях. Хоча в цілому питання коренізації татар досліджено значно менше порівняно з іншими етнічними меншинами. Певною мірою це стосується і грецької національної меншини [55; 60].

Отже, незважаючи на досить значну кількість праць, присвячених історії національних меншин в Україні, поки що відсутня узагальнююча робота, яка б розкривала процес коренізації національних меншин в УСРР в 1920–1930-х роках.

У працях, опублікованих у роки незалежності України, найбільша увага зосереджена на висвітленні питань освіти національних меншин в умовах коренізації. Дослідники продовжують активно розробляти цей важливий аспект політики коренізації. Разом з тим поки що відсутня узагальнююча праця з питань освіти всіх національних меншин, створення якої потребує продовження дослідження освітнянської справи окремих національних меншин у 1920–1930-ті рр. У наукових розвідках розглядається вплив сталінських репресій на культурні процеси національних меншин. Однак недостатньо розкрито тема опору сталінізму, який чинили представники всіх національних меншин, насамперед інтелігенція.

1. *Автушенко І.Б.* Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20–30-ті роки ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук. – К., 2001.
2. *Антипова О.* Репресії проти поляків УРСР у 1930-х рр. в сучасній українській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні: 36. наук. праць : У 2 ч. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2003. – Ч. 2. – Вип. 13. 3. *Архипов В.І.* Еволюція державної політики щодо національних меншин в Україні: Дис... канд. політ. наук. – К., 1994. 4. *Балуза І.А.* Польська національна меншина України в 20–30-ті рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1997. 5. *Бистрицька О.Б.* Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917–1939 рр.: Дис... канд. іст. наук. – Х., 1998. 6. *Боєвська І.В.* Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920–30-ті рр.): Дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. 7. *Бойко О.* Історія України ХХ століття. – Ніжин, 1994. 8. *Борисенко В.К.* Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років. – К., 2002. 9. *Борисов В.Л.* Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: Дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003. 10. *Ващенко І.В.* Історіографія історії польської національної меншини УСРР 1920–1930-х років : Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2006. 11. *Ващенко І.В.* Національне відродження 20-х років в Україні в історичній літературі кінця 50-х – середини 80-х рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: 36. наук. праць молодих вчених. – Х., 1998. 12. *Ващенко І.В.* Українське національне відродження 1920-х рр.: спроба переосмислення радянською історіографією середини 80-х початку 90-х років ХХ ст. // 36. наук. праць. ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія: Історія та географія. – Х., 1999. – Вип. 3. 13. *Водотика С.Г.* Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років. – К.; Херсон, 1998. 14. *Войналович О.* Засади державної політики щодо розвитку шкільної освіти національних меншин в Україні у 20-их першій половині 30-х рр.: історія, досвід, проблеми // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 1999. – Вип. 9. 15. *Войналович О.* Польська школа в контексті реалізації програми розвитку національної освіти в Україні у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. // Історіографічні дослідження в Україні : 36. наук. праць : У 2 ч. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2003. – Ч. 2. – Вип. 13. 16. *Дейнеко Л.І.* Німецькі колонії в Криму // Сквозь века. – 1995. – Вип. 1. 17. *Доценко В.О.* Єврейське громадське земле облаштування в Україні (20-ті – 30-ті рр. ХХ століття) : Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. 18. *Єременко Т.І., Чирко Б.В., Калакура О.Я.* Поляки в Україні // Віче. – 1993. – № 2 (11). 19. *Єременко Т.І.* Про участь польського населення України в підготовці до Першого всесвітнього з'їзду зарубіжних поляків у 1929 р. // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. – К.,

1993. – Вип. 4. 20. *Єременко Т.І.* Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст. – К., 1994. 21. *Єременко Т.І.* Польське національне питання в Україні в 20-ті роки // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 3. 22. *Жуковський О.І.* Національні меншини Правобережної України у 20-ті роки ХХ ст.: Суспільно-політичний та культурний розвиток : Автореф. дис... канд. іст. наук. – Чернівці, 2006. 23. *Задерейчук І.П.* Розвиток системи освіти німців на Півдні України 1789–1938 рр. : Автореф. дис... канд. іст. наук. – Х., 2005. 24. *Зебольд-Плеская Э.Г.* Из истории образования немецких колоний в Причерноморье и Одессе XIX–XX вв. // Наша школа. – 1994. – № 2. – С. 35–40. 25. *Зебольд-Плеская Э.Г.* Одесские немцы 1803–1920. – О., 1999. 26. *Зіневич Н.О.* Циганський етнос в Україні (історіографія і джерела) : Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. 27. Історія України: нове бачення : У 2 т. – К., 1996. – Т. 2. 28. Історія України / Авт. кол. Ю.Д. Зайцев, В.К. Баран, Я.Й. Грицак та ін. – Л., 1996. 29. Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи : Мат. Всеукр. наук. конф., Харків, 15–17 листопада 1995 року. – Х., 1995. 30. *Калакура Я.С.* Українська історіографія : Курс лекцій. – К., 2004. 31. *Калакура Я.С.* Українська колонія в 1917–1939 рр. : Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1995. 32. *Кащенко С.Г.* Система образования и религиозного верования немецкого населения Крыма (конец XIX – начало XX века) // Известия крымского республиканского краеведческого музея. – 1994. – № 5. 33. *Кондратюк Г.М.* Етнополітика і розвиток народної освіти в Криму в 20–30 роках ХХ століття : Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2005. 34. *Кондратюк А.А.* Поляки на Україні в Х–ХІХ ст. // УІЖ. – 1991. – № 12. 35. *Коцул В.П., Коцул А.П.* Історіографія історії України : Курс лекцій. – Чернівці, 1999. 36. *Коцул В.П.* Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки: (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-30-х рр.: історіографія). – К., 1998. 37. *Кривець Н.В.* Національно-культурне життя німецького населення в Україні у 20–30-ті роки // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 4. 38. *Кривець Н.В.* Німецькі колонії в Україні в 20-ті роки // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 3. 39. *Кротік Н.В.* Будівництво єврейської національної школи на Поділлі у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип. 7. 40. *Кулинич І.М., Кривець Н.В.* Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К., 1995. 41. *Кулинич І.М.* Німецькі колонії в Україні: історіографія, основні джерела // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 3. 42. *Кулинич І.М.* Німецькі колонії на Україні (60-ті роки ХVІІІ ст. – 1917 р.) // УІЖ. – 1990. – № 9. 43. *Кульчицький С.В.* Історія і час. Роздуми історика // УІЖ. – 1992. – № 4. 44. *Кульчицький С.В.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К., 1999. 45. *Лихачова Л.Б., Брага К.М.* Коренізація греків та німців Донбасу у 1920–30-х рр. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 1997. – Вип. 7. 46. *Лихолобова З.Г.* Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні. – Донецьк, 1996. 47. *Луцишин Г.І.* Національні меншини у політичному житті України : Дис... канд. іст. наук. – Л., 2002. 48. *Лях К.С.* Німецькомовні колонії Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (ХІХ – початок ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2005. 49. *Мартинович І.І.* Національно-культурне будівництво серед етнічних меншин Донеччини (20-ті – поч. 30-х рр. ХХ ст.) – Дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 1998. 50. *Мельник Н.І.* Національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20–30-х рр. ХХ ст. : Дис... канд. іст. наук. – К., 2000. 51. *Міронова І.С.* Культура національних меншин Півдня України в 20–30-ті роки ХХ ст. : Дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2003. 52. *Місінгевич Л.Л.* Коренізація і національні меншини Поділля у 20–30-х рр. ХХ ст. – К., 1999. 53. *Міхеева В.В.* Болгари Південної України і Молдови в історико-етнографічній літературі кін. ХVІІІ–ХХ ст. : Дис... канд. іст. наук. – Х., 1997. 54. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – К., 2000. 55. *Наседкина Л.Д.* Соціально-політична, економічна і культурна життя грецького населення України 20 – нач. 30-х гг. – Дис... канд. іст. наук. 070002. – К., 1993. 56. *Нестеренко В.А.* Єврейські національні ради Проскурівського округу в 20–30-роки // Мат. наук.-практ. конф. Меджибіж: 850 років історії. – 1995. 57. *Нестеренко В.А.* Німці Шепетівської округи (20–30-ті роки ХХ ст.) // Хмельниччина: роки становлення та поступу 1937–1999. – Хм., 1997. 58. *Нікольський В.М., Сучкова О.Ю.* Єврейське населення Донецької губернії 1920-х рр.: статистико-соціологічне дослідження // Історичні і політологічні дослідження. – К., 1999. – № 1–2. 59. Новітня історія України (1900–2000). – К., 2000. 60. *Обидьєнова О.В.* Культурне відродження греків Приазов'я в 20–30-ті рр. ХХ ст. // Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва. – Маріуполь, 1999. – Т. 1. – Ч. 2. 61. *Обидьєнова О.В.* Національні меншини Донбасу в 20–30-ті роки ХХ ст. : Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. 62. *Орлянський В.С.* Євреї України в 20–30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя, 2000. 63. *Орлянський В.С.* Єврейська видавнична діяльність в Україні в 1920–1930-ті роки // Бористен. – 2000. – № 1–2. 64. *Орлянський В.С.* Культурне життя євреїв Олександрівська (Запоріжжя) 1917–1929 рр. // Бористен. – 2001. – № 5. 65. *Очеретянко С.І.* Згортання німецької національної освіти в Україні та посилення репресій серед освітан в 30-х роках ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип. 8. 66. *Очеретянко С.І.* Німецька національна освіта в Україні (20–30-ті роки ХХ ст.) : Дис... канд. іст. наук. – Х., 2003. 67. *Павленко В.* Болгарська національна меншина в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Українська діаспора. – К., 1993. – Ч. 4. 68. *Павленко В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – К., 1995. 69. *Парахина М.Б.* Діяль-